

Демографски преглед

Београд

Година II

Број 5/2001

Демографска слика становништва Београда у деведесетим годинама

Деведесете године овог века представљају један изузетно сложен период у битисању становништва Београда. Поред дугорочних фактора на демографски развитац деловао је и низ крупних историјских догађаја. Распад бивше Југославије, рат у окружењу, санкције међународне заједнице, друштвене промене (транзиција, трансформација или регресија), дубока економска криза, поремећаји социјалне стратификације, политички проблеми, криза институција, војна интервенција НАТО пакта. Маладаптациони синдром на измењен систем вредности и норме, као и смањен степен самореализације, осећај несигурности и живот у перманентном стресу су основне одлике живљења овог периода на индивидуалном, психолошком нивоу. Сиромаштво, односно редукација потреба на егзистенцијални ниво, су, пак, основне карактеристике економске цене ове деценије коју је платила огромна већина становништва. Како су ове промене заједно са факторима који делују већ деценијама на популациони развитац обликовали демографску слику становништва Београда у деведесетим годинама?

Пре него што се изложе основни демографски показатељи треба подвући да су знања важна за утврђивање демографске слике Београда у последњој деценији 20. века непотпуна из више разлога. Основни је што је последњи попис становништва спроведен 1991. године. Десетак година је временски значајан период у демографском развоју великих градова, јер по својим карактеристикама они подразумевају брзе промене не само у миграторној компоненти већ и у сфери репродуктивног понашања становништва. Поготово у условима тако сложених догађаја који су се одвијали у периоду после попи-

са становништва. Поред недостака основних података везаних за утврђивање демографске слике Београда, скромна су и расположива знања битна за дубље разумевање више популационих фактора услед ретког спровођења репрезентативних истраживања анкетног типа.

Отуда је за склапање демографске слике Београда било неопходно да се комбинују налази из више извора. Коришћени су подаци пописа становништва, виталне статистике, служби за евиденцију пребивалишта МУП-а Србије, пописа избеглица и других ратом угрожених лица, Комесаријата за избеглице, Унхсга, и извршена је секундарна анализа релевантних научних налаза проистеклих из дубинских истраживања или теоријских разматрања.

Основни елементи демографске слике становништва Београда у деведесетим годинама су следећи:

1. Процењен број становника града Београда средином 1991. године износио је 1.604.599. До средине 1999. године број становника се увећао на 1.620.621 или за само 16.022 односно 1%. На територији насеља Београда процењен број становника у истоветним временским тачкама износио је 1.170.145 односно 1.177.355, то јест увећао се у периоду 1991-1999 за 0,6%. Ови подаци указују на потпуно другачије кретање броја становника Београда у односу на читав временски период после Другог светског рата који карактерише константан и изражен популациони раст. Поготово када се има у виду да су процене броја становника Града Београда и насеља Београда урађене на основу статистике виталних догађаја и података служби за евиденцију пребивалишта МУП-а Србије. Оба ова извора података су заснована на још увек важећем концепту сталног становништва

базираног на правном критеријуму (de jure). Или другим речима ове процене нису могле да укључе оне грађане Београда који су се одселили ван територије Југославије у овом периоду. Међутим, важна карактеристика деведесетих година је наглашена *емиграција*, посебно младих и образованих људи. То су показала нерепрезентативна истраживања. Не располаже се, међутим, званичним подацима ни проценама о броју исељених лица са територије Београда, Србије односно Југославије да би се овај важан елемент механичке компоненте кретања броја становника Београда могао узети у обзир.

2. У деведесетим годинама по први пут у другој половини 20. века, прецизније од 1992. године, становништво и Града Београда и насеља Београд се не обнавља природним путем. Разлика између броја умрлих лица и броја живорођене деце се увећавала из године у годину. У 1999. години број умрлих лица је у Граду Београду био већи за 5092, а у насељу за 3782, у односу на број живорођене деце односно стопа *природног прираштаја* је износила на овим подручјима -3,1 и -3,2 промила. Отуда се становништво Београда, ако се и увећавало, увећавало се путем механичке компоненте или је она ублажила смањивање броја становника Београда.

3. Велики број лица је пребегао или се раселио на територију Београда у деведесетим годинама. Према попису *избеглица и других ратом угрожених лица* који је спроведен крајем 1996. године на подручју Града Београда налазило се 140.662 лица која су према међународним критеријумима избеглице и 30.293 лица која су због рата избегла, а према међународним правним нормама немају статус избеглица. Након овог пописа занемарљив број лица се вратио у земљу порекла. На то упућују подаци Унхсга да се до почетка 1999. године организовано у Хрватску вратило свега 3000 избеглица из целе Србије, као

и резултати анкетног истраживања према којима се 63,6% пописаних лица у Србији изјаснило за трајно насељавање у СР Југославији. На супрот 18,3% није имало одлуку везану за будуће планове, 8,3% је било спремно на добровољну репатријацију, а 7,5% је желело да се одсели у иностранство. Отуда се може претпоставити да се већи број пописаних избеглица и других ратом угрожених лица на територији Града Београда трајно населило после 1996. године или ће се трајно населити у непосредној будућности на овом подручју. Мада нису познати подаци који се односе на Београд, број ратом угрожених лица у Београду се увећао у периоду након 1996. године и везан је непосредно за повлачење међународних снага из Источне Славоније (преко 60 хиљада људи је добило републички статус избеглица) и за највећи број њих се може сматрати да су дошли у Србију с намером да ту и остану. Такође, према регистрацији обављеној до априла 2000. године, од укупног броја лица која су напустила Косово и Метохију у Граду Београду борави њих 53.013. Отуда се укупан број ратом угрожених лица која су пребегла у Град Београд, или су се раселила на овом подручју током деведесетих година, може проценити на преко 230 хиљада.

4. Становништво Града Београда и насеља Београд се не обнавља природним путем услед, пре свега, ниског *нивоа рађања*. Оба ова подручја у деведесетим годинама бележе јасан и константан пад рађања. Тако је стопа укупног фертилитета, прецизан показатељ нивоа рађања у једној популацији, у Граду Београду између 1991-1999. године опала са 1,508 на 1,260 а на подручју насеља са 1,425 на 1,268 детета по жени. Ниска плодност становништва, законит процес на садашњем цивилизацијском нивоу, је резултат ниских репродуктивних норми и баријера за њихову реализацију. Ниске норме о жељеном броју деце у породици су условљене бројним чиниоцима различите врсте. Међу њима су најважнији доминација психолошке и емотивне вредности детета, велики број циљева којим индивидуа тежи, инкомпатибилност породице са при-

хватањем дугорочних обавеза, ослобођени и/или форсирани индивидуализам, као и велики трошкови, економски и психолошки, везани за подизање деце. Поред опортуних препрека рађању, осећаја недовољне сигурности, и у породици и у широј заједници, и трошкова (цене) везаних за усклађивање родитељства и професионалне активности, као и родитељства и задовољења различитих интересовања, и структурне препреке, незапосленост, нерешено стамбено питање, проблеми чувања деце, незадовољавајући економски стандард и друге појаве из овог круга су, како варијабла ниских репродуктивних норми тако и битна баријера за реализацију става о жељеном броју деце. Значај набројаних препрека је био посебно изражен у деведесетим годинама, а њима су придодати и нови елементи могуће индивидуалне пасивизације као што су, социјални маладаптациони синдром, осећај несигурности, или друштвена аномија.

5. Истовремено у деведесетим годинама *очекивано трајање живота при живорођењу*, синтетски показатељ нивоа смртности становништва, за мушкарце показује тенденцију стагнације, док очекивано трајање живота жена бележи благи пад. Наиме, 1991. године очекивано трајање живота је у Граду Београду износило 70,41 за мушки пол и 76,08 за женски пол, односно 70,40 и 75,42 у 1999. години. Подаци за насеље Београд су 70,78 и 76,38, односно 70,66 и 75,58 респективно. Пушење, неадекватна исхрана, алкохолизам, недовољно поклањање пажње физичкој активности, избегавање одласка код лекара су већ деценијама битни фактори вишег морталитета становништва Београда у односу на развијене земље уопште, и посебно веће смртности мушког становништва у односу на женско. Последњих година се чини да је потенциран негативан утицај ових фактора индивидуалног понашања, односно стила живота као и, такође, да су им се придружиле и нови фактори, психолошки, економски, здравствени, који су неповољно утицали на услове смртности доводећи до стагнације, односно смањивања очекиваног трајања живота. Међу њима су најважнији

пролонгирани стрес, који проузрокује психосоматска обољења и смањену имунолошку одбрану, економска криза са којом се суочавају и појединци и друштво као целина, материјални проблеми у здравству са појавом неегалитарности у доступности дијагностици и терапији и загађење животне околине.

6. Основна карактеристика *старосне структуре* становништва Града Београда и становништва насеља Београд је да се обе популације могу сврстати у групу демографски старих популација. Старење популације је реалност у свим развијеним земљама. То је дубоко законит процес настао, пре свега, услед пада нивоа рађања, али и значајног смањења смртности становништва. У Београду у другој половини 20. века процес старења становништва се континуирано одвијао, промене у старосној структури становништва су се огледале у сталном опадању удела младих уз истовремено непрестано и још израженије повећање удела старих. Нарочито интензиван је био процес старења старих, то јест повећање и апсолутног броја и удела лица старијих од 75 година и старијих од 80 година у укупној популацији.

Према проценама становништва за 1999. у Граду Београду као и насељу Београд број становника млађих од 20 година и број становника старијих од 60 година је готово исти (362.792 према 349.211 у Граду Београду, односно 253.757 према 263.512 на подручју насеља). Релативно посматрано, сваки пети становник Града и насеља, са административног подручја града као централне урбане агломерације, млађи је од 20 година (удели ове старосне групе у укупном становништву износе 22,4 односно 21,6%). Такође сваки пети становник (21,5% у Граду Београду и 20,8% на подручју насеља) има више од 60 година. Удео лица старијих од 75 година износи око 5%, а старијих од 80 година 2,2% у Граду Београду односно 2,5% на подручју насеља.

7. Основна, пак, карактеристика *полне структуре* Београда у читавом периоду после Другог светског рата је већи број женског у односу на мушко становништво.

Промене у полној структури су се углавном кретале у смеру повећања удела женског становништва, а стопа маскулинитета је готово стално опадала. Тако је према проценама за 1999. годину забележена најнижа вредност стопе од 920,1 мушкараца на 1000 жена за Град Београд, односно 899,6 мушкараца на 1000 жена за насеље Београд.

Анализа полне структуре становништва према старости показује доминантност мушкараца све до старости од 24 године, што се објашњава биолошким чиниоцима, а затим са вишом старашћу, услед структуре миграната по полу и старости, као и разлика у нивоу смртности по старости и полу, жене постају бројније. И у Граду Београду и на подручју насеља најнижа стопа маскулинитета је регистрована за старост од 86 година (643,7 односно 625,1).

8. Брачна структура становништва спада у основне демографске показатеље услед важности коју има за ниво рађања и обнављање становништва. Према подацима из 1991. године, на територији Град Београда, унутар субпопулације лица старијих од 15 година, око две трећине су у браку, једна четвртина никада није ступала у брак, сваки тринаести становник је удовица или удовац, а сваки двадесети је разведен. У односу на раније пописе становништва порастао је удео лица ван брака. Исти процес је присутан и код становништва које живи у насељу Београд. Иначе, на тој територији распрострањеност брака је мања (61,1% чине лица у браку), а разведених (5,8%) и лица која никада нису била у браку (24,6%) већа у односу на подручје Града, као последица првенствено различите распрострањености савременог модела понашања везаног за живот у двоје. Тенденције брачних варијабли - које се и на подручју Града и на подручју насеља Београд крећу ка савременом моделу у којем је брак мање универзалан, ступање у брак у каснијем добу живота, разводи чешћи, поново записивање брачне заједнице ређе и све краћег трајања, а алтернативне форме заједништва мушкараца и жене све бројније - су, пак, израженије у ужем градском подручју.

У деведесетим годинама можемо предпоставити да су процеси деинституционализације брака настављени. Не само као резултат притиска цивилизацијских фактора различите врсте као што су еманципација, индивидуализам, или широка лепеза животних опција и аспирација који су били важни у ранијем периоду, већ, чини се у већој мери, услед распрострањених препрека, и опортуних и структурних, које су карактерисале последњу деценију 20. века. То потврђују подаци о броју склопљених бракова и апсолутно и релативно посматрани. У Граду Београду 1991. склопљено је 9159, а 1999. године 8140. У истом периоду стопа склопљених бракова се смањила са 5,7 на 5,0 промила. Мада статистичари упозоравају да подаци везани за развод брака у деведесетим годинама нису потпуни (у 1991. регистрован апсолутан број разведених бракова у Граду Београду износио је 1987 према 1480 у 1999. години, односно стопа развода се смањила са 1,2 на 0,9 промила), они као да указују да је процес лаганог повећања броја развода брака у деведесетим годинама заустављен или да, чак, тече реверзибилан процес. Вероватно је опстанак у браку био једна од стратегија сналажења у изразито стресном друштвеном окружењу у деведесетим годинама.

9. Образовна структура становништва, као и брачна структура, спада у класичне показатеље демографске слике једне популације услед јасне негативне корелационе везе између образовања и фертилитета с једне, и образовања и морталитета становништва с друге стране. Подаци пописа становништва из 1991. године показују да преко 15% становништва Града Београда нема завршену основну школу. На супрот, готово свако шесто лице поседује вишу или високу школску спрему. Поред јасних разлика по полу и старости (образованији су мушкарци и млађе становништво), ниво образовања се разликује и по просторној дистрибуцији. Тако је ниво образовања знатно виши код становништва насеља Београд. Наиме, 10,5% становника овог подручја које је старије од 15 година

нема завршену основну школу док 22,1% становника има више или високо образовање.

У деведесетим годинама тренд побољшања образовне структуре становништва који се деценијама бележи је сигурно настављен, међутим, он је највероватније успораван наглашеном емиграцијом високо образованог становништва како показују резултати различитих парцијалних истраживања.

10. Релативно висока хомогеност је једна од основних карактеристика структуре становништва Београда по *националној припадности*. Према резултатима последњег пописа у Граду Београду је живело око 1,4 милиона Срба, који су представљали 85,6% укупног становништва. Од осталих националности, релативно бројнији су Југословени (87,5 хиљада или 5,5%), Црногорци (42,4 хиљаде или 2,6%) и Хрвати (16,3 хиљаде или 1,0%). По више од 10.000 припадника имали су и Македонци, Роми и Муслимани. На подручју насеља регистровано је нешто веће учешће припадника неспрских народа предходне Југославије што се објашњава чињеницом да је Београд дуги низ деценија био главни град и највећи привредни, културни и образовни центар и Краљевине и СФР Југославије. Конзистентно је регистрован и мањи удео Срба у укупном становништву (83,2%).

У деведесетим годинама промене у етничком саставу су се остваривале у правцу интензивније хомогенизације услед оба типа миграторних кретања, али првенствено под утицајем досељавања ратом угрожених лица из окружења. Међу њима је био највећи број Срба. Према резултатима пописа избеглица и других ратом угрожених лица из 1996. године преко 90% лица која су дошла у Србију или чак 565,6 хиљада чине Срби од којих су многи или постали становници Београда или имају такву намеру у непосредној будућности. С друге стране, мада нема података, природа друштвених дешавања у деведесетим годинама је условила да емиграција припадника других националности буде интензивнија и са територије Београда.

Демографска слика Београда